

Az aktivitás-passzivitás modul kidolgozása NooJ tartalomelemző programmal

Szalai Katalin¹, László János²

¹ Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Intézet Doktori Iskola
7624 Pécs, Ifjúság útja 6.
szalai_katalin@freemail.hu

² MTA Pszichológiai Kutatóintézete, Budapest
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.
laszlo@mtapi.hu

NKFP 6/074/2005 számú pályázat támogatásával készült

Kivonat: A narratívumok megszerkesztésének jellegzetességei a történetmondóra vonatkoztatható pszichológiai jelentéssel bírnak. Nem mindegy, hogy a világ történéseiről úgy számolunk be, mint amik aktív közreműködésünkkel történnek, amiknek alakulására cselekedeteinkkel hatással vagyunk – vagy mint amik passzív jelenlétünk mellett zajlanak. A pszichológiai relevanciával rendelkező tartalmak kigyűjtéséhez a tudományos narratív pszichológia eddig is használt tartalomelemző programokat. Jelen esetben kutatócsoportunk a morfoszintaktikai elemzésére is képes NooJ tartalomelemző program segítségével dolgozik, amely – az előbbiekkal ellentétben – arra is lehetőséget kínál, hogy ún. gráfokkal lokális nyelvtanokat létrehozva komplexebb, pontosabb elemzést végezzen.

1 Bevezetés

Az identitás bizonyos elméletekben úgy jelenik meg, mint társas közegben csiszoló-dó, folyamatosan újra- és újraserkesztett élettörténet (Ricoeur [6]; McAdams [3]; Gergen és Gergen [1]), melyből következtethetünk a történetmondó lelki folyamataira, viselkedésére.

Feltételezhetjük tehát, hogy a történetmondó aktuális nyelvhasználatának pszichológiai releváns egységeit (szavak, kifejezések, nyelvtani formák stb.) tartalomelemző programok segítségével kvantitatív formába önthetjük. Számos empirikus kutatás irányult a szöveg lélektani vizsgálatára [2], s mivel az aktivitás-passzivitás szempontja is sok pszichológiai jelenségben játszik fontos szerepet, tartalomelemzéses mérése e jelenségek újszerű vizsgálatára adna lehetőséget.

A fejlődéslélektan felhívta a figyelmet arra, hogy már a csecsemők is aktív résztvevői egy kapcsolatnak, napjaink pszichológiájában teljesen elfogadott, hogy a gyerekek is aktívan közreműködnek személyiségük kibontakoztatásában. Erikson pszichoszociális fejlődésméleteiben különböző fejlődési krízisek megoldásaként

jelenik meg az autonómia iránti igény, a kezdeményezés, illetve a teljesítmény igénye. A serdülőkori önértelmezés során a személyiség integrálja a korábbi fejlődési szakaszok énfogalmait, továbbá összhangba hozza azt a társas közeg elvárásaival, a felé irányuló ítéletekkel. Az identitás tehát az interperszonális közeggel kölcsönhatásban alakul és formálódik [7].

A külső- és belső vezéreltség elmélete a személyiséget a kívülről és a belülről helyezett kontroll dimenziója mentén helyezi el. Egy belső kontrollos személyiség a történeteket saját tetteinek következményeként éli meg, úgy érzi, hatással lehet élete alakulására; a külső kontrollos ember viszont a környezet történéseit nem magának, hanem a véletlennek, a sorsnak, vagy másoknak tulajdonítja, azaz mint hatókörén kívül eső dolgokat írja le őket [4].

2 Az igeszótár összeállítása

2.1 Igekategóriák

Jelen kutatás egy 'aktivitás – passzivitás' szótár kidolgozását mutatja be, mely munkát az igéknél kezdtük. Ennek során elsőként az igék csoportosítására alkalmas, pontosan körülhatárolt kategóriákat kellett létrehozni. Az ige által cselekvést, történést és állapotot fejezhetünk ki. A történést és állapotot kifejező igék általában passzívnak, a cselekvést kifejezők pedig általában aktívnek tekinthetők – de ennél árnyaltabb megfogalmazásokra van szükség.

Aktivitásnak azt tekintettük, ha az ágens fesztelen tudattal rendelkezik; cselekvőképés és saját akaratából cselekszik, annak is tulajdonítva a történéseket (azaz belső kontrollos); cselekedeteivel hatással van környezetére történéseire.

A passzív igéknek két csoportját különítettük el: Elsőbe tartoznak az állapotváltozás, történést igéi. Ide sorolhatók azon történések, amelyek a személyen kívül álló okokból – mint fizikai körülmények, transzcendens – következnek be, illetve változnak meg (pl.: adódik, adatik; folytatódik; butul, létesül)

Másik kategóriája a passzív igéknek az állapotot, folyamatosságot kifejező szavak. Ennek alkategóriái a létezés (van, létezik), állapotot (nő, lóg), birtoklást kifejező (birtokol, van valamije), illetve viszonyító, értékelő igék (hasonlít, ellentétben áll).

Mivel a fenti felosztás bizonyos igéket nem tud kezelni, további két csoportra volt szükség: Külön csoportba kerültek az „aktivációs kontúr” (Stern kifejezése) változásairól szóló igék, azaz olyan kifejezések, melyek az aktivitás növeléséről (pl.: fokoz) vagy csökkenéséről (pl.: lassít, leheveredik). De ide kerültek azon igék is, melyek saját tudatos elhatározással és aktív hozzájárulással egy állapotot fenntart (vár, fekszik, időzik). Továbbá külön csoportba kerültek a „STOP-GO” igék, melyek a cselekvés elkezdését, befejezését jelölik (pl.: abbahagy).

Az igék egy bizonyos részét kizártuk a csoportosításból: pl. a mentális (hisz, gondol, remél) és az érzelmeket kifejező (szeret, kedvel) igék többségét, melyek ugyan aktív belső tevékenységet jelölnek, viszont nem a külvilág megváltoztatására irányulnak. /A beszédaktusok [5] (pl.: ígér) kivételével, melyek az aktív alszótár részei lettek./ Nem kerültek csoportosításra továbbá a segédigék, illetve az olyan igék, melyeket általában a környezetünk eseményeinek leírására alkalmazunk (pl. hangutánzás igéi), vagy természeti állapotokra és azok változásaira vonatkoznak (pl. esteledik).

Végül kimaradtak a „fiziológiai” igék, amik a szervezet folyamatait jelenítik meg (pl.: remeg, kiizzad).

Az így összeállított alszótárakat végül két független bíráló is megvizsgálta, majd a NooJ program segítségével a találatokat kontextusban is ellenőriztük.

2.2 A megoldandó problémák

A fent megnevezett alszótárakban vannak átfedések, hiszen bizonyos igék két, akár három kategóriát is kaphatnak jelentésváltozataiktól, ragozásuktól, vonzataiktól, és a homonímia megjelenésétől függően.

Lehetnek egymást megengedő illetve kizáró átfedések is. Az aktivációs kontúr illetve a STOP/GO kategóriák kiegészítésként és nem kizárásként működnek. (Pl. az ‘abbamarad’ ige egyszerre kapott STOP/GO, illetve passzív -állapotváltozás, történet- kódot). Az aktivitás és a két passzivitás kód (főként az állapotváltozás, történet esetében) természetesen kizárja egymást, így ezek elkülönítésére szintaktikai gráfok készülnek.

Kiindulópontunk szerint az aktivitás-passzivitás dimenzióját az elbeszélő, történetmondó szemszögéből vizsgáljuk, azaz a rá vonatkozó igéket vizsgáljuk meg. Ezek kiválasztásában segítségünkre vannak pl. a személyragok, a vonzatok, a határozott és határozatlan igeragozás különbségei, illetve az igekötők megjelenése.

A következőkben bemutatásra kerülő szintaktikai gráfok az alábbi nyelvtani jelenségeket próbálják kezelni:

- a vonzatkeret, az igekötők okozta jelentéskülönbségek;
- igék (jelen helyzetben főként kapcsolatok kezelésére utaló szavak), melyeknek kategóriája attól függ, hogy az elbeszélő alanya vagy tárgya/elszenvedője a cselekvésnek (az ágencia kérdése);
- az átvitt értelemben is használatos szavak;
- idiómák, félidiómák kötelékében álló igék.

2.3 A ‘kerül’ ige vonzatkerete

A ‘kerül’ ige kersztül szeretném bemutatni, hogy egy igének a ragozása, vonzatai, bővítményei, igekötői, illetve idiómán belüli megjelenése hogyan indokolhatja két kategóriába való bekerülését, illetve milyen megoldást kínálhat a besorolására egy gráf.

Text	Before	Seq.	After
81-ben születtem, a tam valamért nem óvó-dába járn. Látó ólk. ŐAzán később a nem is volt téma. Ő yre több van. Ahogy súli, szóval nonán mondom, és még nem nt amennyire lehet, ég én is. Már eleve ározó volt, hogy mi Amennyire lehetett, gy olyan történelm hanem akkor, amikor tudom, mi történt s akkor már tényleg ibe a Telenki Blanka vfylyanom vakok, de vfylyan nagyon... Őyan tt lehetünk. Aztán özösséget. És aztán kkor végülis ötök z, akivel együtt én én egy nagyon fura l maradnak ketten. an. En nagyon kétsz dólm, igazam volt, em. Na hát és akkor gy önhábamon kívül árom volt, de amíg nt önhábamon kívül g, hanem úgy amíg fiét el alatt nagyon őültetést. Akkor	kórházból nagyobból jó egy hét után kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> Kórházba kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> óvó-dába kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> bekerültem az általános iskolába/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> Kikerültem először a zást internyól/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> bekerültem a fizikolára/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> bekerültem a fizikolára/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> kerülünk ilyen helyzetbe/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> kerüljük egymást/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=AKTIV> óvó-dába úgy kerülünk/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> kollégiumba kerülünk/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> kerültem a dolgoz/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=AKTIV> tanárhoz kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> felkerültem Pestre/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> Elkerültem az egyetemre/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> közösbe kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> Gimnáziumba kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> szerezték egékkel sem kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> osztályba kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> bekerültem egy gimnáziumba/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> iskolába ide kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> osztálytól oda kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> átkerültem a másik iskolába/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> helyetbe kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> Hát éves koromtól kerültem/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=AKTIV> kerültem ki az utcára/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> átkerültem másik munkakörbe/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> bekerültem a kollégiumba/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> kerültem megint egy olyan helyre/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> kerültem egy teljesen más közegbe/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> kerültem ilyen helyzetbe/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> Kerültem azóta is furcsa helyzetekbe/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> közel kerülünk/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV> bekerültem a kórházba/ <Vg +ndef1+1+past+sg+sysem=PASSZIV>	haza. A látásérültségemet egy olyan jó egy félével később , nem tudom, hogy volt, csak egy narancssárga fagygyere emlé , kis, középső és nagy csoportot is ott jártam, nem tetszett 87-ben, ott kezdtek el velem igazán foglalkozni, jártam lát , úgy van, emek voltak jó, és voltak rossz oldalai is, hogy , a gimnázium nem volt jellemző, ott nagyon nem tudtam elfog , egyre inkább, egyre több lez a látó – hát nem baráti, huz , hogy ha gond lenne, egymáson biztos, hogy segítenék. Vize , Teljesen más a baráti körünk, az érdeklődési körünk, tényleg , hogy olyat tudunk, amit más nem. Még tényleg mákat arra Mondhatni azt, hogy korán nőtem föl. Tényleg mikor a kama Meg jobban szerettem a felnőttek térszágát régen. Vagy a sakit annak idején nagyon szerettem, de a tanítási gyakorlat , mert akkor mindig csak látévegen találkoztunk és úgy err , Ő viszont nem ment tovább. A középiskola után abbahagyta a álhoz, ami érdekelt Őm mindenben. Úgy volt, hogy Engem felvettek volna Erdén a Vörösmartyba is, csak azszal egy osztályba. ŐMert ŐMert az emberkorak, főleg így közpári , ahonnan őt ember keresték, szóval ható-dás koromig mindig , matek kettessel felvettek – ez egy keresztény gimnázium, fel Pestre a vakok általános iskolájába átmentem osztályba , és azt hiszem ez nagyon meghatározta az életemben a mai na De nem voltak osztálytársak, csak évfolyamtársak. Még elő , ugyanas van nekem ott egy olyan évfolyamtársam, ő egy kollé pestre, onnantól kezdődik az érdekesség. Emlenünk orvoshoz , tizenhat évesen. Ja, és volt még egy monemiam, ami az ónál , jár nekem az arcváltság, meg a család-órák, ami ha kis , nagyon utálom, nem szerettem, mi az, hogy engem otttagya ahol kicsit félre voltam csúszva. Aztán jötték még ilyen d Ami jó volt, mert nem nevelő céllal, hanem tényleg úgy És az osztályfőnökömmel vitatkoztam, ő orosz meg történe Az nagyon nagy koccanás volt, hogy hogy lággyak ezután az Ő jobban is érdekelték, hogy mi történt, amíg nem voltam o , egy hónapig voltam kb. kórházban. Azt mondják az orvosok,	

2. ábra: A 'kerül' ige gráfjának találatai a szövegben

2.4 Az elbeszélő mint alany és vonzat

Sok ige egyszerre tagja az aktív illetve az állapotváltozás, történés passzív szótárának. Az elbeszélés menetében alanyként megjelenő történetmondó aktív értelművé teszi az igét, míg a vonzataként megjelenő pedig passzív értelművé (pl. 'én elhagyok valakit', vagy 'engem hagy el valaki'). Ezen tematika főként az igék azon csoportjánál lesz nagy jelentőségű, melyek egy kapcsolat vezetéseire vonatkoznak, illetve az önállóság témaköréhez kapcsolódnak. (pl. elhagy, elenged, elhanyagol, eltilt, gátol, gondoskodik, kihasznál, kiközösít, kontrollál, megakadályoz, megcsal, szabályoz, törődik). Ezen igéket egy előkészítő gráffal 'kapcsolat' megkülönböztető jeggyel láttuk el a vizsgált szöveg annotációjában. A 3. ábrán látható gráf, mely az aktív és passzív megjelenési formákat próbálja meg elkülöníteni, csak az ezen igékre való utalást tartalmazza.

Ismét fontos megkülönböztető vonás volt a személyrag (pl.: 'én kiközösítke valakit', vagy 'ők engem közösfitenek ki'), a határozott illetve határozatlan ragozás, továbbá a vonzatok megjelenése.

A vizsgált szöveg ezen igékre való manuális jelölésével a gráf 60%os egyezést mutat. Hibás találati aránya 7%. A találatokat a 4. ábra mutatja be.

Text	Before	Seq	After
agycok, nem tetszik. ki tudja, hogy mit . De hogyan rossza □□□ sem látott, így ballagunk. És úgy 3. Középbég, amikor jő. Igazából nem én állok egyetlenlében nekik tényleg kétfőn l nekem haza. Végül rákapott. Addig is e-visza. Vagy csak ha enkségem. □□ hogy az ágyban sem jó volt, akkor nem blémák, tehát mindig tem komolyan. Aztán ham csúszva. Aztán s, de ma utánáltré re bácsim. Én nem an állt, egyedül én us, csak sajátjós uszmunkások, nem mondani. Aztán nem yütt mentünk be, és mút más, és ha meg e dolgozott, és nem n, akkor nem igazán m mondja én meg nem én, akkor már el is Alkora a többiekhez k, hanem mindahá dólok, inkább a jő h. Ebből utána nem	eljövök/Vcs+indef+1+sg+synsem=AKTIV> hoz az élet/Vcs+synsem=PASSZIV> fordul a helyzet/Vcs+synsem=PASSZIV> hozta az élet/Vcs+synsem=PASSZIV> adnam/Vcs+1+def+past+sg+synsem=AKTIV> jött egy olyan lehetőség/Vcs+synsem=PASSZIV> adnam/Vcs+1+def+past+sg+synsem=AKTIV> adnam/Vcs+indef+1+past+sg+synsem=AKTIV> jöttünk/Vcs+indef+1+past+pt+synsem=AKTIV> hoztam/Vcs+1+def+past+sg+synsem=AKTIV> voltak problémák/Vcs+synsem=PASSZIV> összejöttünk/Vcs+indef+1+past+pt+synsem=AKTIV> volt probléma/Vcs+synsem=PASSZIV> jöttünk/Vcs+indef+1+past+pt+synsem=AKTIV> volt probléma/Vcs+synsem=PASSZIV> voltak problémák/Vcs+synsem=PASSZIV> jött a gázos helyzet/Vcs+synsem=PASSZIV> jötték még ilyen dolgok/Vcs+synsem=PASSZIV> hozzik/Vcs+1+def+past+pt+synsem=AKTIV> adok/Vcs+indef+1+sg+synsem=AKTIV> adnam/Vcs+indef+1+past+sg+synsem=AKTIV> összejöttök a dolgok/Vcs+synsem=PASSZIV> volt alkalmas/Vcs+synsem=PASSZIV> volt időm/Vcs+synsem=PASSZIV> jöttünk/Vcs+indef+1+past+pt+synsem=AKTIV> adták volna a lehetőséget/Vcs+synsem=PASSZIV> volt ideje/Vcs+synsem=PASSZIV> fordulok/Vcs+indef+1+sg+synsem=AKTIV> hozom/Vcs+1+def+past+sg+synsem=AKTIV> aduk/Vcs+1+def+past+pt+synsem=AKTIV> fordulánk/Vcs+indef+1+past+pt+synsem=AKTIV> lehetőséget adnak/Vcs+indef+1+past+pt+synsem=PASSZIV> hozom/Vcs+1+def+past+sg+synsem=AKTIV> volt problémánk/Vcs+synsem=PASSZIV>		, lehet máshova is menni. Először úgy volt, hogy barátom jel , sosem írt egy ilyen diploma. Én azt gondolom, hogy emellett , vagy valami rossz történet, akkor úgy is elmondom neki utó , de amúgy volt már látó barátom. □□□ Volt a kapcsolatok között be a jelenkezési lapjainat, hogy Pázmány, történelem-angol , hogy írhatnék egy szakdolgozatot a Magyar Rádió archívumáb be a pályázatra a versenire, hanem anyu. Kérte, hogy szerez On az volt a baj, hogy este volt az edzés és sem nagyon t . A nővérem és kötetem csak 2 és fél év van, csak már a nővér neki hírt, meg egy ematort. Ez Olaszországban volt □□□okat Zavar, ha rágyújtok? Nagyon tréz szék, mert arra van pé megnépelnél valakinek a szülőjénél. Vagy ilyenre. És ebbő , az mindig olyan négyes-ötös volt, apám halála után ment le ki egymással. Tehát ez is egy szempont volt. Megmondom ősz akkor meg anyám lépett fölé egy harmadikkal, akkor meg az Csak akkor apám nem ivott. Hanem anyám jött haza későn ben , hogy na akkor megynük Pestre. Mondjuk nekem Perti armágy jó , amik hozzájárultak ahhoz, hogy én nem éreztem ott jól maga a Bucó-örök, és ott én voltam a mókamester természetesen, , de fiam, adja, legyél te kulcsos. És akartál négy órát k az osztályból külön valakit. Tehát ez borzasztó nagy pofo Szóval Győrben egyik közpiskola sem akart fogadni, mert a arra, hogy osztályfőnök legyen, meg hogy nekem osztályfőnök ilyenekkel foglalkozni, mert jött az érettség, meg el félté ki. Soha semmit nem fogadott el, soha nem mondta azt, hogy má akkor lehetett volna. Sajnos ezek még mindig mabennem vannak elonna, és akkor jó, menjél, de nagyon vigyázz magadra. Ja tanácsért, mert tudom, hogy nem igazán tud, meg valahogy ő ezt fel. □□□ És mindegyik gyerek magázta? □□□ Igen, de az akorom a házukat, mert az Anna nővér azt mondta, hogy el kell adn gyerekek, jegyzetet dobjátok ide, beszékeljétek, megcsinál Azt mondták, hogy menjél el ide, ilyen szakkor, olyan szak és! Meg hát ugye, az nagyon jó volt, egyik éjzaka, hajnal □□□ Nagyjából ez az az időszak, bár mindenkinél máskorra esk

6. ábra: Az 'idiómák' gráfjának találatjai (PASSZÍV kimenettel láthatók az állapotváltozás, történéss passzív kategóriájának találatjai, PASSZÍV2 kimenettel pedig állapotot, folyamatosságot kifejező passzív kategóriáé)

3. Befejezés

Természetesen az itt bemutatottakon kívül jóval több ígére, igecsoportra készülnek gráfok a teljes szótárhoz. Jelen helyzetben igyekeztük bemutatni, milyen megoldható, illetve a jövőben majd megoldandó problémák merülnek fel munkánk során. Célunk, hogy az általunk összeállított szótár minél szélesebb körű szövegeken alkalmazható legyen, minél pontosabb találati arány mellett. Ennek érdekében igyekszünk a magyar nyelv árnyalataira figyelve sokoldalú és rugalmas szótárt összeállítani.

Bibliográfia

1. Gergen, K.J. – Gergen, M. M.: A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In.: László J. – Thomka B. (szerk.) Narratívák 5. Narratív pszichológia. Budapest, Kijárat Kiadó (2001) 77-120.
2. László, J.: A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (2005)
3. McAdams, D.P.: A történet jelentése az irodalomban és az életben. In.: László J. – Thomka B. (szerk.): Narratívák 5. Narratív pszichológia. Budapest, Kijárat Kiadó. (2001) 157-175.
4. Peck, D. – Whitlow, D. : Személyiségelméletek, Gondolat, Budapest. (1983) 97-106.
5. Reboul, A., - Moeschler, J.: A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába. Osiris, Budapest (2000)

6. Ricoeur, P.: A narratív azonosság. In.: László J. – Thomka B. (szerk.) Narratívák 5. Narratív pszichológia. Budapest, Kijárat Kiadó (2001) 15-27.
7. Szakács F. – Kulcsár Zs.: Személyiségelméletek. Budapest, ELTE (2001)